

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2025

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo lexi xa makoreketelo xi na tipheji ta 26.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE swa B na C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi nga ta landzela. Loko a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi yi nga ta yi landzela.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwanga himfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
  - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambelelo eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
  - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
  - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO na MATITWELO, a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
  - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****'MBYANA' – HT Chauke****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 25 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ra vutshila ku humelerisa hungu ra munhu loyi a tifanisaka na mbyana hikwalaho ka ku xanisiwa hi vanhu lava a tshamaka na vona lava nga n'wi tekiki tanihi munhu wa nkoka kambe va n'wi lava ntsena loko va fanela ku n'wi tirhisa swo karhi.

- Eka ntila wa 1 lowu nge: 'Haa, vusiwana byi ni xilandzu mbuyangwana!' mutlhokovetseri u tirhisile xivutiso lexi nge: 'Vusiwana byi na xilandzu', lexi hlamuselaka leswaku loko munhu a ri xisiwana u tala ku humeleriwa hi swilo swo ka swi nga ri kahle leswi nga tlulelaka na le ka vana na vatukulu va yena. U tirhisile rito 'mbuyangwana!' ku tshikelela/tiyisisa xiyimo xa le henhla xa vusiwana lebyi.
- Hi ntila wa 7 lowu nge: 'Ndzi to kala ndzo, mbhinyi na xikomu ndza ha ri mbyana ke?' mutlhokovetseri u tirhisile mafambakun'we/kholokhexini ku nga 'mbhinyi' na 'xikomu', leswi tirhaka swin'we nkarhi hinkwawo ku hlamusela leswaku u ta kala a hundza emisaveni a ha hlupheka/xaniseka.
- Eka ntila wa 11 mutlhokovetseri u ri: 'Vana va mina na vona va ta va timbyana?' Hi ntila lowu u humelerisile xivutiso xo ka xi nga lavi nhlamulo, lexi a xi tirhiseke ku kombisa leswaku wa vilela hikuva u vona onge ku hlupheka ka yena ku ta hundzela na le ka vana va yena.
- Mutlhokovetseri u tirhisile riencisi 'bi!' leri hlamuselaka ku hela ka swilo ku nga sali nchumu eka ntila wa 14 lowu nge: 'Loko ku ri nyama va tswontswa mongo hinkwawo wu ku bi!' Hindlela leyi u tshikelela/tiyisisa leswaku u hanya hi ku nyikiwa swilo leswi vanhu lava a hanyaka na vona va nga ha swi laviki ntsena, leswi va swi lavaka va titekela swona hinkwaswo, va nga n'wi siyeli/pambuleri, a nyikiwa leswi nga ha riki na nkoka.
- U tlhela a tirhisa aluxini eka ntila wa 28 lowu nge: 'Vuhlonga bya mina byi tlula na bya vana va Israel ehansi ka Faro', laha a tirhiseke xifaniso xa timhaka ta le Bibeleni loko valsarael va xaniseka, va tirhisiwa handle ko hakeriwa tanihi mahlonga ya Faro etikweni ra Egipta. Hindlela leyi u humelerisa nhlamuselo ya leswaku wa xaniseka hi ku tirhela van'wana vanhu kambe yena a nga vuyeriwi hi nchumu.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu seketela swinene mhaka ya ku va mutlhokovetseri a tirhisile ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo xa yena ku humelerisa hungu ra munhu loyi a xanisiwaka hi vanhu lava a tshamaka na vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 25 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

'HI DYE NAXO' – MT Mahuntsi

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa xifaniso xa vama chonisi lava lombisaka vanhu timali va ri karhi va va komba vunene kambe loko se va lava mali ya vona va hundzukaka, va tirhisa tindlela ta tihanyi ku koxa mali leyi. ✓✓ (2)
- 2.2 'Ivi mi hamba mi kafutela mali ya vona.'/Ntila wa 30. ✓ (1)
- 2.3 tikeriweni./C. ✓ (1)
- 2.4 Ku 'bvunghiwa' swi vula ku tekiwa ka xilo hi matimba na hi nkanu. ✓ Mutlhokovetseri u hlamusela hilaha vadyondzisi va khomiwaka hi tingana letikulu hakona hikuva vama chonisi va va landza etitlilasini emahlweni ka vadyondzi. ✓✓ (3)
- 2.5 Leswaku vama chonisi loko se va lava mali ya vona va kariha swinene. ✓ (1)
- 2.6 Ya ndzi vavisa emoyeni/khunguvanyisa. ✓ Ndzi nga va tsundzuxa leswaku loko va lava mali a va lombe etibangini./Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va tirhisa mali ku ya hi mpimo wa miholo ya vona. ✓ (2)
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

'XIVITI XA XIKHOMELA' – NW Phakula

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a tsandzekaka ku rivalela munhu loyi a n'wi khunguvanyiseke hi ku n'wi tshika loko a ha ri muntshwa. Mutlhokovetseri u n'wi tsundzuxa ku rivalela munhu loyi hikuva swi xanisa yena naswona munhu loyi a n'wi dyohелеke se u hundzile emisaveni. ✓✓ (2)
- 3.2 'Eka vapfumerikuloni u hundzukile wachi ya vona.'/Ntila wa 3./'Ku ku veka mubi wa nsimbi ke, swi tsandza kwihi swona./Ntila wa 4. ✓ (1)
- 3.3 hlundzukile./D. ✓ (1)
- 3.4 'Sirha' i ndhawu laha ku lahliweke munhu loyi a loveke./'Sirha' i munhu loyi a loveke. ✓ Mutlhokovetseri u tirhisile rito leri ku hlamusela leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u fanele ku rivalela munhu loyi a n'wi tshikeke loko a ha ri ntsongo hikuva se u hundzile emisaveni. ✓✓ (3)

- 3.5 Hileswi loko munhu a ri na xikhomela a talaka ku endlela van'wana swo biha hikwalaho ka leswi a tshamaka a khunguvanyekile.√ (1)
- 3.6 A yi kahle hikuva xikhomela xi vangela munhu mavabyi./A yi kahle hikuva moya wa yena wu tshama wu khunguvanyekile.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

'XIBODZE XA MUNGHANA' – KJ Ngobeni

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa hungunkulu ro tsundzuxa vavanuna ku xixima vasati va van'wana na leswaku va fanele ku tshama va swi tiva leswaku vavasati va fana.√√ (2)
- 4.2 'Kutani xi hlohlomuka tiko ri hlamala.'/Ntila wa 28.√ (1)
- 4.3 xaniseka./B.√ (1)
- 4.4 Ku 'swirha timbilu' swi vula ku nyenyetsa/nyangatsa munhu.√ Mutlhokovetseri u kombisa leswaku wanuna loyi loko se a n'wi kumile wansati yoloye a n'wi navelaka na yena u ta n'wi karhalisa hi swiendlo swa yena, a nga ha n'wi tsakeli kutani a navela na ku n'wi tshika.√√ (3)
- 4.5 Wu humelerisa mhaka ya leswaku vanhu va ta hlamala loko se xihundla xa rirhandzu ra vona xi humerile erivaleni.√ (1)
- 4.6 Ina, swa koteka leswaku hambi munhu wa xisati a ku koka rinoko hi swiendlo u nga swi tekeli enhlokweni kambe n'wi teke tanihi makwenu loyi mi tshamaka kun'we ku nga ri na ku gangisana.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**MIHLOTI YA TINGANA – TP Magaisa.****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU****'VA NDZI KUMILE' – TP Magaisa**

- 5.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a nga ekhotsweni hikwalaho ka vukungundzwana lebyi a a byi endla na vanghana va yena. Wa tisola hikuva vanhu lava a va n'wi kucetela ku byi endla se va n'wi hundzuckerile, na lava a a va kholela se va n'wi hleka.√√ (2)
- 5.2 'Mina ndzi hundzukile lowo ka ti nga teki.'/Ntila wa 8.√ (1)
- 5.3 manyunyu./B.√ (1)
- 5.4 'Swindodzi' i switsotswana leswi dyaka tindzoho/mbewu hi le ndzeni, ngopfungopfu leyi omisiweke.√ Mutlhokovetseri u ri tirhisile ku hlamusela leswaku vanhu lava a va dya na yena mali ya vukungudzwana se a va ha n'wi tshineleli.√√ (3)
- 5.5 Leswaku a a nga swi voni swihoxo leswi a a ri ku swi endleni.√ (1)
- 5.6 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a nga ha tinghenisi eka timhaka ta vukungundzwana, a tidyondzisa ku hanya hi ntiyiso.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**NOVHELE****XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Johnson Hlongwane u tirhisile rivengo, mavondzo, mavunwa na makwanga ku xanisa vatirhikulobye. Vubihi lebyi a byi tirhiseke ku xanisa vatirhikulobye byi vuyile hi yena hikuva eku heteleleni hi yena loyi a xanisekeke.

- Jonhson Hlongwane loyi a a ri museketeri wa mininjhere efemeni ya PPE eGiyani, a a venga no vondzokela van'wana va vatirhikulobye vo fana na Ephraim Chavalala, Nyeleti, Sasavona na Nsatimuni lava a va tirha hi ku tikarhata swinene naswona a a nga tsakisiwi hi matirhelo ya vona.
- Hlongwane, hikwalaho ko va a nga titssembi, a a tshamela ku holovela vatirhikulobye a vula leswaku va n'wi hleva naswona a va n'wi xiximi tanihi 'Boso' ya vona. Swi fikile na laha loko Chavalala a ri eriqinghweni a a ehleketa leswaku u le ku n'wi hleveni kutani a n'wi tshembisa na ku n'wi ba.
- Hambiloko Mukhari a n'wi tsundzuxa na ku n'wi lemukisa hi matirhelo ya xiyimo xa le henhla ya Chavalala, Hlongwane u gima nenge ehansi a vula leswaku loko yena a ha ri murhangeri efemeni ya PPE Chavalala a nge xi kumi xitulu xa vuhlanganisinkulu.
- Loko Chavalala a lela Hlongwane a ku u ya enhlengetanweni eNkowankowa, Hlongwane u n'wi holoverile a vula leswaku a a nga n'wi nyikangi mpfumelelo, ku ri hi ku a a n'wi nyikile.
- Hikwalaho ka rivengo leri a a ri na rona eka Chavalala, loko va ri ehodela na vaDayirekitara u n'wi lumbetile leswaku u ta entirhweni a nwile, leswi a ku ri mavondzo yo endlela leswaku Chavalala a nga yi eEurope ku ya yimela feme tahihihleswi a swi ta n'wi pfuna ku va a kuma xitulu xa vuhlanganisinkulu.
- Hambileswi swi nga vuya swi tsandza, Hlongwane hi ku seketeriwa hi Brooks u kunguhatile leswaku Mathebula munghana wa yena a ya sungula ku tirha ePPE hi Musumbhunuku leswaku ku ta ya yena eEurope ematshan'weni yo va ku ya Chavalala.
- Loko Chavalala a fanele a ya eEurope, a nga n'wi lulamiselanghi timhaka ta mafambelo, u n'wi byerile leswaku a tilandzela thikithi ra xihahampfhuka eTzaneen eAlfa Agency hi yexe.
- Loko Chavalala a ha ri eEurope, Hlongwane na vanghana va yena va yivile cheke ePPE va ya hakela xikweleti xa yena eka OK leswaku ku ta lumbetiwa yena na Nyeleti loyi a a tirha hi ticheke.
- U vurile Nsatimuni leswaku i N'waripewu naswona a nga dyondzekangi u ta n'wi chaja hi *defamation of character* xikan'we na ku holovela Sasavona loko a yile ekhoto ku ya seketela Nyeleti loko a khomiwile.
- U yile eka n'anga Xingovenana ku ya kuma murhi lowu a wu ta endla leswaku vatirhikulobye va n'wi chava naswona valungu va twa hinkwaswo leswi a swi vulaka.
- Loko a vona leswaku xihundla xa cheke se xi humela ehandle naswona swi tikomba leswaku u ta khomiwa tanihi vanghana va yena, u yile eka Lunga ntukulu wa yena wa gqweta leswaku a ta n'wi yimela, laha loko a vuya kona a sunguleke ku hlangana nhloko, a hluvula buruku a nga si nghena endlwini na ku va a kumeka ehofisini ya yena a byamburile.

Hinkwaswo leswi nga laha henhla swi seketela swinene leswaku ku va Hlongwane a xanisile vatirhikulobye a swi n'wi vuyerisangi nchumu handle ka ku xaniseka.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 7: XIMBANGU****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Efemeni ya PPE eGiyani./Ehofisini ya Brooks./Efemeni ya PPE.✓ (1)
- 7.2 Hlongwane na vanghana va yena a va yivile cheke efemeni ya PPE va ya hakela xikweleti xa Chavalala eka OK kutani Mlambo a a endla vulavisisi bya kona.✓✓ (2)
- 7.3 Jerico./B.✓ (1)
- 7.4 A yi tekiwile hi Hlongwane✓ naswona Nyeleti a ha humile na Mukhari va ya eworkshop.✓ (2)
- 7.5 Leswaku a a ri na vuxiyaxiya swinene hikuva a a nga hatliseli ku kholwa xin'wana na xin'wana lexi a a byeriwa xona handle ka ku langutisa tlhelo lerin'wana.✓✓ (2)
- 7.6 I ntlimbo wa le handle✓ hikuva a a vangeriwile wona hi Hlongwane loyi a a lava ku n'wi endlisa swihoxo eka vufambisi bya yena.✓ (2)
- 7.7 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a miyela, a ndzi tshika ndzi endla vulavisisi hi ndzexe handle ka ku va yena a lumbeta vanhu a nga ri na vumbhoni lebyi khomekaka.✓✓ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.8 Xingovenani./Ngoveni.✓ (1)
- 7.9 Vito ra Nsatimuni i vito leri nga xikombiso xa ku hlamala leswaku kasi yena o va wansati wa njhani, leswi yelanaka na ku hlamala swiendlo swa yena swa ku twa, ku vona na ku tiva timhaka ta swimunhuhatwa leswin'wana etsalweni.✓✓ (2)
- 7.10 Havambirhi/hinkwavo a va tirha efemeni ya PPE./A va ri vatirhikulobye.✓ (1)
- 7.11 Leswaku Brooks a a fanele ku pfumelela ku endla na ku landzelela xin'wana na xin'wana lexi Hlongwane a xi vulaka kumbe lexi a xi lavaka handle ka ku vutisa nchumu.✓✓ (2)

- 7.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku laha misaveni a ku na xihundla hikuva hambi wo endla xilo exihundleni xi na ndlela ya xona yo huma xi tiviwa hi vanhu.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 7.13 I fokisi Mlambo./I Mlambo√ hikuva hi yena a siveleke Hlongwane ku fikelela ku navela ka yena hi ku va a endlile ndzavisiso mayelana na ku yiviwa ka cheke.√ (2)
- 7.14 A swi fanelangi hikuva a hi hanyelo ra kahle ku hlometela vanhu loko va ri eswihundleni swa vona naswona a swi kombi vumunhu lebyinene.√√

KUMBE

- Swi fanerile hikuva vanhu va fanele ku swi tiva leswaku a ku na xihundla laha misaveni. Hambi wo tibyela leswaku u tumberile vanhu va ta ku vona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.15 A ndzi ta chuha/hlamala/chava/vilela.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- [25]**

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Ntiyiso wa leswaku vanhu hambi vo huma eka ndyangu wun'we, un'wana na un'wana u na xiphiko/ku tikeriwa loku kongomaneke na vutomi bya yena a ri yexe wu humelerisiwa swinene hi leswi humeleleke endyangwini wa Mufundhisi Tlhomandloti.

- Mufundhisi Tlhomandloti a a ri mufundhisi loyi a xiximiwa hi vanhu naswona a va ta eka yena ku ta kombela ku pfuniwa hi swiphiko swa vona; kambe yena a a ri hava kurhula hikokwalaho ka ntshikelelo lowu a a ri na wona wo lava leswaku ndyangu wa yena wu va xikombiso xa leswinene eka hinkwaswo no lava leswaku vana va yena va va vafundhisi ku fana na yena.
- A a lava vana lava hetisekeke hi mahanyelo kambe ku navela ka yena a ku nga fikeleleki hikwalaho ka leswi Nyiko a a nga tlharihanghi eka swa tidyondzo, hitlhelo Madambi a a ri na futa hambileswi eka swa tidyondzo a a tlharihile, leswi nyanyisiweke hikuva Madambi a lava ku teka Soluka nhwana wa Muqhoza, kasi yena a a lava leswaku vana va yena va teka Vatsonga.
- Madambi na yena u tikeriwile loko a arisiwa ku teka Soluka hi tata wa yena loyi a a lava n'wingi wa Mutsonga, laha a tiboheke leswaku a nge n'wi teki Soluka naswona a nge teki munhu, leswi endleke leswaku a tinyiketela ebyalweni.
- Nyiko na yena hambileswi a a ri xirhandzwa xa vatswari va yena hikwalaho ka leswi a a tshama a basile, a a ri na xiphiko xo ka a nga tlharihanghi eka swa tidyondzo kambe u ringetile ku tsakisa tata wa yena hi ku dyondzela vufundhisi. U werile endzingweni wo rhandzana na N'wa-Mdanisi, un'wana wa swirho swa kereke ya yena loyi a a ri noni kufikela laha a nga biha emirini, leswi n'wi pfumateke kurhula emoyeni na le ka nsati wa yena. Leswi swi endlile leswaku a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi kutani a nwa mhondzo a herisa vutomi bya yena.
- N'wa-Basana na yena tanihi manana wa muti, u vile na xiphiko loko a fanele ku landzelela milawu ya nuna wa yena leyi a yi tikisela vana va yena, lava na vona a a rhandza no navela ku va vona va hanya va tsakile. Endzhaku ko loveriwa hi nuna na n'wana hi nkarhi wun'we u humesiwile endlwini ya kereke a boheka ku ya tilavela ndhawu yo tshama eka yona.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi seketela mhaka ya leswaku vanhu hambi vo huma eka ndyangu wun'we, un'wana na un'wana u na xiphiko/ku tikeriwa loku kongomaneke na vutomi bya yena a ri yexe.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

- 9.1 Hi le kaya ka Mufundhisi Tlhomandloti.✓ (1)
- 9.2 A a lava leswaku Mufundhisi Tlhomandloti a n'wi pfuna hi ku laya n'wana wa yena Celela loyi a a nga lavi ku dyondza xikolo naswona a hanya vutomi bya vugevenga.✓✓ (2)
- 9.3 yingisi./B.✓ (1)
- 9.4 Mufundhisi Tlhomandloti a a lava leswaku vana va yena va hanya vutomi byo hlantsweka, byo pfumala swisolo kambe vona a va soleka hikuva Madambi a a ri na futa a tlhela a rhandza byalwa, loko Nyiko yena a oswile na N'wa-Mdanisi, leswi hambaneke na leswi a swi languteriwile hi tata wa vona.✓✓ (2)
- 9.5 U lemukisa vatswari hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va sindzisa vana va vona ku endla swilo leswi va nga swi tsakeriki.✓✓ (2)
- 9.6 Ya n'wi humelerisa tanihi mutswari wo karhata./Ya n'wi humelerisa tanihi munhu wo ehleketelela yena ntsena.✓✓ (2)
- 9.7 A swi ta ndzi vavisa emoyeni.✓ A ndzi ta tikarhata hi matimba ku vona leswaku ndzi tshama ndzi basile minkarhi hinkwayo.✓✓ (3)
- 9.8 Munene i nsati wa Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti/Nyiko.✓ (1)
- 9.9 U vavisiwile hi ku lova ka n'wana wa yena Nyiko.✓ (1)
- 9.10 Nyiko u oswile na N'wa-Mdanisi kutani a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi, leswi endleke leswaku a tidlaya hi ku nwa mhondzo.✓✓ (2)
- 9.11 I Mufundhisi Tlhomandloti✓ hikuva a a navela ku va na ndyangu wo tenga wo pfumala swihoxo; ku navela ka yena a ku fikelelekangi hileswi vana va yena a va ri na swihoxo leswi a swi endla leswaku ku nga vi na ku hetiseka.✓ (2)
- 9.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku amukela loko ndzi loveriwile hi munhu loyi ndzi n'wi rhandzaka hikuva ku tsandzeka ku amukela swi na khombo swinene.✓✓ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 9.13 I ntlimbo wa le ndzeni✓ hikuva u lo tivangela wona hi ku navela swilo leswi a swi tikela vana va yena kutani ku pfumaleka kurhula emoyeni wa yena.✓

KUMBE

- I ntlimbo wa le handle✓ hikuva u lo vangeriwa wona hi huvo ya vufambisi bya kereke leyi landzeleleke nawu yi hluvula n'wana wa yena Nyiko nguvu ya vufundhisi kutani a tidlaya.✓ (2)
- 9.14 Ya humelela, va tele vanhu lava nga lova hikokwalaho ko tsandzeka ku amukela rifu ra varhandziwa va vona.✓✓ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Ntiyiso wa leswaku ku pfumala nhlayiso wa tatana a swi siveli vana ku humelela evuton'wini wu tihumelerisa eka leswi humeleleke eka vana va Lindiwe na Ntsengele Godfrey Kubayi etsalweni leri.

- Lindiwe u tekanile na Ntsengele Godfrey Kubayi loyi a a tiveka hi vito ra Godi, laha va katekisiweke hi vana vanharhu ku nga Ganyani, Sorota na Wisani.
- Ndyangu wa vona wu sungurile wu ri na ntsako na kurhula kambe wu ta kavanyetiwa loko Godi a sungula ku rhandzana na Florence loyi a a tiveka hi vito ra Mafloza, loyi a a tirha na yena eka GDC.
- Godi u sugurile ku ka a nga ha hlayisi ndyangu wa yena, a hamba a vuya navusiku nkarhi wun'wana a nga vuyi, a etlela kwale mutini wa Mafloza eka Siyandhani.
- Ganyani na Sorota a va dyondza eyunivhesithi kambe a a nga va pfuni hi nchumu, a a tshikela Lindiwe leswaku a va hakelela hinkwaswo a ri yexe, yena a ri kona.
- Loko Lindiwe a ringeta ku vulavula na yena a a n'wi hlamula xikonyololo a pfanga no vula leswaku yena ku na vana lava a va hlayisaka naswona vana lava Lindiwe a nga na vona a hi va yena.
- Loko malume wa yena Sambula a ringeta ku n'wi tshinya a a vula leswaku yena a nga ha n'wi lavi Lindiwe, a tlhela a rhurha na le mutini wa yena a ya tshama emutini wa Mafloza a nga ha vuyi ekaya, a hlayisa vana va Mafloza, va yena va sala va xaniseka.
- Siku leri Wisani a nga ya eka GDC a lava ku ya kombela mali yo tlherisa tifomo to apulayela eyunivhesithi eka tata wa yena, Mafloza u n'wi tlherisile a nga n'wi vonangi a vula leswaku a nga kona, a ri karhi a ri kona ehofisini.
- Lindiwe u hlayisile vana va yena a ri yexe a ri karhi a va khutaza leswaku va tiyisela hikuva ku xaniseka ka vona ku ta hela.
- Vana va Lindiwe va tiyiserile va dyondza xikolo eku tikeriweni va ri karhi va swi tiva leswaku va xaniseka hikwalaho ka ku va tata wa vona a nga va hlayisi a ri karhi a hanya naswona a tirha.
- Ku va tata wa vona a nga va hlayisi a swi va tikela kambe va tiyiserile hikuva a va lava ku seketela mana wa vona eka ku tikarhata ka yena hi ku va hlayisa a ri yexe.
- Va dyondzile xikolo va kala va heta va tlhela va humelela evuton'wini, laha Ganyani a nga va muinjhiniyere, Sorota a va gqweta, Wisani a va *Social Worker*.

Ku va vana va Lindiwe va swi kotile ku tiyisela va dyondza xikolo va kala va humelela hambileswi tata wa vona a a nga va hlayisi swi tiyisela leswaku ku pfumala nhlayiso wa tatana a swi siveli munhu ku humelela evuton'wini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 Eka Siyandhani ekaya ka Mafloza./Ekaya ka Mafloza.√ A a humesile R20,00.√ (2)
- 11.2 Ku fikile Japisa munghana wa Mafloza kutani va xewetana va ya nghena endlwini Japisa a nga xewetangi Godi, na yena Mafloza a nga tivisangi Japisa eka Godi, leswi endleke leswaku a lan'wa a suka a famba hi ku twa a yeyisiwile.√√ (2)
- 11.3 Nyama leyi a a yi xavile a yi ri yitsongo onge hiloko a nga twi ndlala kambe madyelo ya yena a ya kombisa ku va a twa ndlala swinene.√√ (2)
- 11.4 Ya kombisa leswaku swa n'wi nyumisa ku boxa leswaku u kala a oxa xinyamana lexisongo hikwalaho ka ku pfumala mali yo xava nyama yo tala.√√ (2)
- 11.5 Hileswi a nga suka eka Siyandhani a yeyisiwile hi Japisa na Mafloza a tlhela a fika ebucharini a yeyisiwa hi wanuna loyi wo n'wi hlekula hi ku va a oxa xinyamana lexisongo.√√ (2)
- 11.6 A ndzi ta twa mbilu ku vava√ naswona a ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tlhelela ekaya ka yena laha a a ta swekeriwa a dya a xurha.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 11.7 Wa Bathabile./Wa mana wa Mafloza.√ (1)
- 11.8 Munghana wa yena Japisa u n'wi hlanganisile na Shoes wa mukhanselara loyi a nga va pfuna ku kuma thendara ya ku aka ti-RDP eka Masipala wa Greater Man'ombe, laha Japisa a nga tlhela a pfuna Mafloza ku tsarisa khampani ya tikontiraka.√√ (2)
- 11.9 tshamela./B.√ (1)
- 11.10 I ntlimbo wa le ndzeni√ lowu a a tivangerile wona hi ku kurisa Masesi hi mavunwa, a nga n'wi byeli tata wa yena wa ntiyiso.√ (2)
- 11.11 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Swi ndzi dyondzisile leswaku loko ndzi vona munhu loyi ndzi nga le kusuhi na yena a nga tsakangi emoyeni ndzi nga miyeli, ndzi n'wi vutisa leswaku ndzi ta kota ku n'wi pfuna.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.12 Yi nga va na nkucetelo wa leswaku Masesi a va na mahanyelo yo huma endleleni lawa a nga ta va a ma dyondzile eka mana wa yena.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 11.13 Swa humelela hikuva va kona vatatana lava va bihisaka vavasati miri va tlhela va nyamalala, vana va kona va sala va kurisiwa hi vamanana va vona va ri voxe kutani va ya va vona loko se va kurile.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 11.14 Ma ndzi tsakisa./Ma ndzi nyanyula.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA; NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi. Leswi swi seketeriwa hi leswi humelelaka eka ntsheketo wa 'Evukon'wanini bya N'wamhanti', xihungwana xa matimu na swikhholwakhholwana xa 'Buloho ra Khujwana' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe'.

- Eka ntsheketo wa 'Evukon'wanini bya N'wamhanti' N'wamhanti u komberile munghana wa yena N'wampfundla leswaku a n'wi heleketa evukon'wanini. Va hubutile va famba hikuva a va ya ekule. Endzhaku kaloko va perile milambu yo tala N'wampfundla u tile na rhengu loko va ha wisile. U vurile leswaku va fanele ku hunguta mindzhwalo ya vona hi ku cukumeta swakudya leswi a va swi longile leswaku va ta vevukeriwa hikuva a va tikiwa. Loko va fika eka nambu wo sungula endzhaku ka ku wisa va sungurile ku swi cukumeta. N'wampfundla a a cukumeta mabuwa ematshan'weni ya swakudya, loko N'wamhanti yena a cukumeta swakudya, ku kondza va fika eka nambu wa vunharhu.
- Loko va fika evukon'wanini, N'wampfundla u humesile swakudya swa yena a dya a tsona N'wamhanti, leswi dyondzisaka leswaku u nga tshembi munhu na un'we eka leswi a swi vulaka hikuva u ta ku hlamarisa hindlela yo vava. N'wamhanti u karhatiwiwe hi ndlala ku kondza a ya yiva mbuti ya le vukon'wanini a dlaya navusiku kutani a tumbeta dzovo ehansi ka xitheve.
- N'wampfundla u dlayisile N'wamhanti hi ku byela vandyangu leswaku hi yena a nga dlaya mbuti navusiku naswona u tumbetile dzovo ehansi ka xitheve. Leswi a a endlela ku onhela N'wamhanti leswaku a ta teka nhwana wa yena, leswi dyondzisaka leswaku munhu loyi u nga n'wi tshembi ngopfu, a nga ku dlaya.
- Endzhaku kaloko vandyangu va kumile dzovo ehansi ka xitheve N'wamhanti u komberile ku vulavula a nga si famba, laha a nga tisola a tlhela a kombela ku rivaleriwa eka vandyangu na nhwana wa yena. Leswi swi nyika vutivi bya leswaku evukon'wanini munhu a nga fanelangi ku endla timhaka to khomisa tingana na dyondzo ya leswaku loko munhu a dyohile u fanele ku kombela ku rivaleriwa.
- Loko N'wamhanti a ku wa famba nhwana wa yena u n'wi landzile a n'wi rivalela a vula na leswaku mbuti a yi ri ya yena. Tata wa nhwana loyi u hlondorile N'wampfundla, leswi dyondzisaka leswaku loko u dlayisa van'wana swi ta vuya hi wena.
- Eka xihungwana xa matimu na swikhholwakhholwana xa 'Buloho ra Khujwana' ku hlamuseriwa leswaku a ku ri na nhwanyana loyi a va ku i Kati, loyi a a hundzile emisaveni hikwalaho ka khombo ra movha kutani a hundzuka xipuku. Kati a a rhandza ku kombela tilifiti. Ku khorwiwa leswaku loko munhu a n'wi nyika lifiti a a fika endleleni a nyamalala kutani munhu wa kona a sala a ri yexe, leswi dyondzisaka leswaku munhu a nga toloveli ku khandziyisa vanhu navusiku hikuva swi na khombo lerikulu.

- Ku vuriwa leswaku wanuna un'wana u khandziyisile Kati navusiku kutani a n'wi gangisa. Loko dyambu ri xa u pfukile emutini wo ka a nga wu tivi naswona a a ambarile buruku a ri langutisisa endzhaku. Loko vandyangu va n'wi vutisa a va byela leswaku u vuyile na Kati kutani va n'wi byela leswaku u lovile khale; kutani a wa a titivala. Leswi swi dyondzisa no nyika vutivi bya leswaku munhu a nga fanelangi ku tinghenisa eka timhaka ta masangu na munhu loyi a nga n'wi tiviki hikuva a nga humelela hi mhaka yo tika leyi minkarhi yin'wana yi nga koxaka na vutomi bya yena.
- Xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe' xi hlamusela hi xintshabyana xa Mapungubwe lexi kumekaka eka xifundzankulu xa Limpopo, lexi nga na swilo swa nkoka swo endliwa hi nsuku, koporo, nghilazi na vuhlalu. Leswi swi dyondzisa leswaku ku hlayisa rifuwo ra swimakiwa swi na nkoka hikuva vanhu va matiko man'wana na va kwala ndhawini yaleyo va ta yi endzela ku ta dyondza hi swona.
- Swicelwa leswi kumekaka exintshabyanini lexi i swa nkoka kutani swi koka rinoko eka vahlayi na ku va nyika vutivi bya leswaku Mapungubwe i ndhawu leyi nga fuwa hi swicelwa kutani swi endla leswaku vanhu va rhandza ku yi endzela.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)

'NHWANYANA WA VUHLALU'

- 13.1 Enambyeni.✓ (1)
- 13.2 Hileswi Xikhegu a a ri na meno yo basa ku tlula ya vona hinkwavo kutani va n'wi vondzokela va kunguhata ku n'wi susumetela ematini.✓✓ (2)
- 13.3 sasekisa./A.✓ (1)
- 13.4 A a lava leswaku wanuna loyi a tsema tihunyi a n'wi twa a tlhela a n'wi pfuna hi ku n'wi vitanela mana wa yena hikuva se a a karhele ku tshama ematini.✓✓ (2)
- 13.5 Wu va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va hanya na vanhu va nga ri na vuxiyaxiya.✓✓ (2)
- 13.6 I mhaka ya kahle hikuva hambiloko a ri na xiyimo lexi vanhu a va nga xi tolovelangi, a a swi tsakela ku tekiwa ku fana na van'wana.✓✓

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva vanhu va karhala ku tirhela munhu swilo hinkwaswo yena a nga endli nchumu.✓✓
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)**'TIVA RA FUNDUDZI'**

- 13.7 Rirhandzu✓ na Fanyana.✓ (2)
- 13.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a ndzi fanelangi ku kholela vanhu hambiloko ndzi va tiva kumbe ndzi nga va tivi.✓✓
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.9 Swi fanerile hikuva Tiva ra Fundudzi ri na matimu ya ndhavuko leswi nga kahle ku va ma tiviwa hi vanhu vo hambanahambana.✓

KUMBE

A swi fanelangi hikuva matimu ya matumbulukelo ya rona ma chavisa, lero swi nga endleka loko munhu a ri kwale ku humelela swilo swo chavisa/biha.✓
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**'NELSON MANDELA'**

- 13.10 Muphati u akela vahlayi xifaniso xa mulwelantshuxeko wa xivindzi na ndhuma yena Nelson Mandela, loyi a tshameke malembe yo tala ekhotsweni hikwalaho ko lwela ntshuxeko wa Vantima va Afrika-Dzonga.✓✓ (2)
- 13.11 'U rhuba u pindzula engomeni./Ntila wa 10.✓

KUMBE

- 'Malembe ya makumembirhinkombo i ntangha ya mani?/Ntila wa 12.✓ (1)
- 13.12 U hlamusela leswaku vanhu hinkwavo va n'wi xixima/hlonipha hikwalaho ka mintirho ya yena leyinene.✓✓ (2)
- 13.13 Leswaku loko Nelson Mandela a vulavula matiko hinkwawo ya n'wi yingisela na ku n'wi xixima/hlonipha.✓✓ (2)
- 13.14 A a ri na rirhandzu na ntwelavusiwana./A a ri munhu wa vutlhari./A a ri munhu wa vutivi na xivindzi./A a ri munhu wo rhandza ku lwela timfanelo ta vanhu hinkwavo.✓ (1)
- 13.15 A ndzi nga ta swi kota hikuva ku tshama ekhotsweni/ejele swa vava na milawu ya kona ya tika ku yi landzelela. Munhu u lahlekeriwa na hi timfanelo ta yena ta vumunhu hinkwato.✓✓

KUMBE

A ndzi ta swi kota hikuva a swi ta pfuna rixaka hi ku tisa ntshuxeko etikweni na ku kuma timfanelo ta vumunhu hinkwato.✓✓
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hakanyingi vanhu vo tekela van'wana ehansi no ala switsundzuxo va tala ku tikuma va ri ekhombyeni kutani va tlhela va tsutsumela eka lava a va va nyenya ku ya kuma ku pfuneka kona. Ntiyiso wa mhaka leyi wu humelerisiwa swinene hi leswi endliweke hi Matanato eka nsati na vanghana va yena.

- Matanato na nsati wa yena N'wa-Xirhami a va tshama eka Xigalo, laha a veke na xiphiko na nsati kambe ematshan'weni yo lulamisa swilo na yena u lo hundzuka nsati wa yena na vana a yengiwa hi Rhoda wansati wa le Joni; kutani a sungula ku tekela vavasati va Machangana ehansi.
- Mavhavaza na Xilumuni va ringetile hi tindlela hinkwato ku n'wi komba ndlela va vula leswaku vavasati va le Joni a hi vanene kambe a ala no twa a vula leswaku a nge pfuki a lavile vavasati va le makaya.
- Hambileswi Mavhavaza a a n'wi tsundzuxa hi vubihi bya switokofela, a a tshamela ku hanya vutomi byo titsakisa no ya eswitokofeleni, laha loko mali yi nyikiwa yena a a yi dya hi vusopfa na va ka vaRhoda.
- Mavhavaza u lavisile kutani swi kumeka leswaku Rhoda loyi Matanato a a tinyungubyisa hi yena a a ri Muchangana naswona a a ri n'wana wa buti wa yena Tshikani Mininginisi Chauke, loyi a nga kholwa no lovela kwale Joni.
- Mhaka leyi yi vavisile Matanato swinene kutani a boheka ku mita marito ya manyunyu lawa a hamba a va byela wona, a tlhelela eka N'wa-Xirhami loyi a a n'wi tekela ehansi no n'wi nyenya, va ya lulamisa swiphiko swa ndyangu wa vona.
- U tekile n'wana wa buti wa N'wa-Xirhami a va hlantswa ya yena, a ya tshama na yena eJoni a n'wi ambarisa na tirhoko, vutomi byi ya emahlweni. U khensile vanghana va yena ku va va nga n'wi helelangi mbilu, va tiyiserile hambileswi a a tekela ehansi switsundzuxo swa vona.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa swinene marito ya leswaku hakanyingi vanhu vo tekela van'wana ehansi no ala switsundzuxo va tala ku tikuma va ri ekhombyeni kutani va tlhela va tsutsumela eka lava a va va nyenya ku ya kuma ku pfuneka kona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 Hi le kaya/exitandini xa mulungu wa Matanato./Hi le Orange Groove.√
I hositele ya Jeppe./Ehositele.√ (2)
- 15.2 A va nwa byalwa./I byalwa.√ (1)
- 15.3 Matanato a a xanisiwa swinene, a tsoniwa swakudya swa kahle a dyisiwa swo ka swi nga nyawuli.√√ (2)
- 15.4 nandziha./B.√ (1)
- 15.5 Hileswi a a lava leswaku mulungu wa yena a n'wi pfuna hi ku n'wi tekisa pasi leswaku a va muakatiko wa Afrika-Dzonga tanihileswi a a huma eMozambiki./Hileswi a a lava leswaku mulungu wa yena a n'wi pfuna hi ku n'wi tekisa pasi √√ (2)
- 15.6 Leswaku a a ri wanuna wo kota ku tiyimela./A a ri wanuna wo ala ku xanisiwa.√√ (2)
- 15.7 Swa ndzi vavisa/khunguvanyisa swinene emoyeni.√ A ndzi ta va ndzi tshikile ndzi ya lava ntirho kun'wana.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.8 Mavhavaza a a komberile ku muka na Matanato ekaya ka yena kutani a pfumela endzhaku ka ku va a arile nkarhi wo leha.√√ (2)
- 15.9 Nsati wa Mavhavaza wo sungula a a lo lova kasi Topisa yena a a lo tshikiwa hi Xihangalasi a tlhela a n'wi landzula loko a n'wi bihisile emirini.√√ (2)
- 15.10 A a lava nsati wa le makaya naswona a nga ha lavi ku tlhelela eMozambiki hikuva a a ponile ku dlayiwa.√√ (2)
- 15.11 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku tiyisela mintlhontlho ya vutomi swi na hakelo leyinene emakumu.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 15.12 I ntlimbo wa le handle√ lowu a va vangeriwile wona hi Xihangalasi wo lava Topisa na n'wana wa yena loko a vona Topisa se a tshamisekile.√ (2)
- 15.13 I xitsundzuxo xa kahle hikuva swi ta endla leswaku Topisa na Mavhavaza va hanya hi kurhula va ri hava swirhalanganyi swo vangiwa hi ku nghenelela ka maxaka eka timhaka ta rirhandzu ra vona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.14 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku ya xixima nuna wa yena va ta tshama hi rirhandzu, kurhula na ntsako endyangwini wa vona.√ (1)

[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

I ntiyiso leswaku munhu a nga fanelangi ku endla tihanyi eka van'wana hikuva leswi nga humelelaka eku fambeni ka vutomi a ku na loyi a swi tivaka. Leswi swi tiyisisiwa kahle hi leswi humeleleke evuton'wini bya Boneka etsalweni leri.

- N'wa-Vusika u komberile Xikweni nuna wakwe leswaku a landza Boneka loyi eka vona a va hluphekile swinene leswaku a ta n'wi salela na n'wana loko yena a ya eku rimeni.
- Loko Boneka a kurile N'wa-Vusika u komberile nuna leswaku va n'wi khombisa, laha endzhaku ka swona Xikweni a n'wi tekeke a famba na yena eJoni kutani a fika a n'wi endla nsati, laha Boneka hikwalaho ka makwanga a byeleke Xikweni leswaku loko a lava ku teka yena u fanele a hlongola vasati va yena leswaku ku ta sala yena a ri yexe leswi endleke leswaku ku hlongoriwa na tati/sesi wa yena N'wa-Vusika.
- Boneka hikokwalaho ka mbilu ya yena ya tihanyi u sarile a xanisa vana va N'wa-Vusika hi xikongomelo xa leswaku va ta famba va landza mana wa vona. A a va rhwalerisa misava hi barha ku ri hi ku tata wa yena a a humesile mali yo rhwarisa misava hi golonyi.
- Tihanyi ta yena ti tlhela ti tikomba loko a tsona Khetani R5.00 ya ku teka pasi kambe a nyika Bodzani mali yo endla misisi na ya riendzodyondzo na loko a chelela Khegu murhi enyameni ya huku leswaku a ta dya, a lova.
- Loko Khegu a kumile vukati bya kahle le ka Rigigisi, Boneka hikokwalaho ka tihanyi ta yena u n'wi yerile en'angeni leswaku a hlongoriwa hikuva a a navela onge a swi ta va kahle loko a ku tekiwile n'wana wa yena Bodzani.
- Khetani hi ku karhala ku xanisiwa, u lan'wile ekaya a ya tilavela ntirho, laha a nga kuma ntirho wa vusocha, a xava na yindlu ePhalaborwa.
- Endzhaku ka rifu ra tata wa yena Xikweni, Khetani u hlongorile Boneka na vana va yena a tlhela a hisa muti wa tata wa yena, kutani a teka mana wa yena, N'wa-Vusika, N'wa-Vukwele na vamakwavo a ya tshama na vona ePhalaborwa.
- Ku hlongoriwa ka Boneka swi vavile a swi vavangi hikwalaho ka leswi a a tixaverile yindlu eBush, laha a nga teka vana va yena va ya tshama kona kambe u fikile a tsandzeka ku yi hakelela, leswi endleke leswaku a hlongoriwa, laha va nga boheka ku famba va kombela ko tshama.
- Va fikile emutini wa Khetani va kombela ku rhurheriwa, laha va nga hlongoriwa ku vava hi Khegu, Khetani, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele kutani Boneka a boheka ku ya lava ntirho emapurasini.
- N'wana wa yena Bodzani u n'wi jikerile a vula leswaku a nga lavi ku landzeleriwa laha a yaka kona na n'wana wa yena.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku munhu a nga fanelangi ku endla tihanyi eka van'wana hikuva leswi nga humelelaka eku fambeni ka vutomi a ku na loyi a swi tivaka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 17.1 EPhafuri emutini wa ka Mdaka./Emutini wa Xikweni.√ A ku ri namadyambu./A ku ri nkarhi wa maxuxu.√ (2)
- 17.2 Boneka u tekerile N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele nuna ku kombisa leswaku vanhu a va tshembekangi.√√ (2)
- 17.3 swirhumbana./C.√ (1)
- 17.4 Leswaku i munhu wo karhata, wa rigombo loyi a rhandzaka ngopfu ku ba vasati va yena.√√ (2)
- 17.5 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u tivangerile wona hikokwalaho ka vukwele na mavondzo lawa a ri na wona.√ (2)
- 17.6 Ya hundzukile xikhovolelo hikuva u tekile Boneka loyi a a n'wi vula leswaku a nga nyawuli a va nsati wa yena a tlhela a hlongola vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele.√√ (2)
- 17.7 A ndzi ta khunguvanyeka swinene.√ A ndzi ta hanya kahle leswaku ndzi n'wi komba leswaku ku va munhu a xanisekile a swi vuli leswaku u boheka ku onhela van'wana ku kuma swa yena.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.8 Eka nuna wa yena Xikweni.√ A a hamba a n'wi yivela yona kasi yin'wana hi leyi a a n'wi posela, a yi tumbeta a nga xavi swakudya.√ (2)
- 17.9 Hileswi Boneka a a tlurile tin'hweti to tala a nga hakeli mali ya yindlu, leswi a swi ri xikombiso xa leswaku u chava leswaku yi ta hela.√ (1)
- 17.10 Khetani a a va hlongorile a tlhela a hisa yindlu ya tata wa yena Xikweni leyi a va tshama eka yona endzhaku ka ku lahliwa ka yena.√√ (2)
- 17.11 Leswaku ku tikukumuxa ka yena ku n'wi pfarile na miehleketo, laha a tsandzekaka na ku tiva leswaku bazi ri hatlisa ku tlula bayisikiri naswona munhu loko a tshika bazi a famba hi bayisikiri u ta karhala.√√ (2)
- 17.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku mali hambi yi lo tarisa ku yini loko munhu a yi tirhisa hi vusopfa ya hela ku sala ku hlambanyisa ntsena.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 17.13 A hi endlelo ra kahle hikuva swi nga veka n'wana wa yena eka ntshikelelo ematshan'weni ya ku tirha hi vuswikoti bya yena leswaku a humelela.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.14 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tiyimisela a dyondza hi matimba leswaku a ta pasa.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: '... TI LE TILWENI!'**

I ntiyiso leswaku vukati byo kumiwa hi ku tekela un'wana munhu hakanyingi byi va na swiphiko. Leswi swi tiyisiwa hi swiphiko leswi veke kona eka vukati bya Nokuthula na Magaza Cawuke.

- Nokuthula Zuma u hlanganile na Magaza Cawuke loyi a yile eyunivhesithi ya Ongoye, leyi a yi ri eKwadlangezwa etikweni ra ka Zulu ku ya antswisa tidyondzo ta yena laha a tokoteke hi B. Admin.
- Loko Magaza a ya eyunivhesithi a a siyile nsati wa yena Chinghisa na vana vamune.
- Loko a ta va a sungurile ku rhandzana na Nokuthula, Magaza u tshamile malembe ya mune hinkwawo a nga ha muki ekaya.
- Endzhaku kaloko a hetile tidyondzo ta yena a fanele ku muka ekaya, u tsalerile Chinghisa papila a n'wi byela leswaku a hume endlwini ya yena a muka eka vona hikuva yena a a nga ha n'wi lavi naswona a a kumile nsati wo dyondzeka ku fana na yena.
- Chinghisa u tshamile a nga fambi kambe Magaza a ta fika na Nokuthula loyi a a famba na n'wana wa yena Lulu, loyi Magaza a a byeriwile leswaku i ndzisana ya Nokuthula.
- Magaza u fikile a hlongola Chinghisa na vana va yena leswaku a ta sala na Nokuthula na Lulu.
- A a ri na ku tshemba leswaku va ta sungula ndyangu hi vuntshwa, laha Nokuthula a a ta n'wi tswalela vana van'wana lava a va ta endla leswaku lava va ka Chinghisa va nga vi na nkoka.
- Nokuthula u tshamile malembe yo tlula khume a nga kumi n'wana endyangwini wa ka Cawuke kufikela laha na yena n'wini a nga twa ku vava embilwini a tlhela a tsundzuka na makhwiri lawa a nga ma susa loko a ha ri ntsongo.
- Magaza na yena a a twa mbilu ya yena yi vava loko a tsundzuka vana va yena lava nga famba na Chinghisa, a kala a sungula ku rhadzana na Lulu exihundleni ku kondza Lulu a biha emirini.
- Magaza u swi tsakerile loko Lulu a biha emirini a vona swi fanerile leswaku a n'wi teka a n'wi endla hlantswa tanihileswi a a tiva a ri ndzisana ya Nokuthula loyi a a nga kumi vana.
- Hi hala tlhelo Nokuthula na yena a a sungula ku sola. Hi ku twa mbilu ku vava, u tsalerile Magaza papila a n'wi tivisa leswaku Lulu i n'wana wa yena kambe a swi nga ha pfuni nchumu tanihileswi Magaza se a a bihisile Lulu miri.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu tiyisisa leswaku hakanyingi vukati byo kumiwa hi ku tekela un'wana munhu byi va na swiphiko swo vavisa mbilu.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO!'**

- 19.1 Evhengeleni ra Score Supermarket eGiyani./Evhengeleni ra Score Supermarket.√ Exikolweni xa Kheto.√ (2)
- 19.2 Xitlhanyi u yivile tihuku tinharhu exigwitsirisini a ti hoxa endzeni ka pureme a teka n'wana a n'wi tlhandleka ehenhla ka tona kutani swi endla leswaku n'wana a a rila hikwalaho ka ku twa ku titimela na ku gogonyiwa.√√ (2)
- 19.3 A ku ri ku endlela leswaku Sithole a lan'wa a nga landzelerisi xivangelo xa ku rila ka n'wana.√√ (2)
- 19.4 Loko a vulavula na mininjhere a a vulavula hi ku xavelela na ku titsongahata kasi loko a vulavula na Sithole a a kariha a tlhela a va na manyunyu.√√ (2)
- 19.5 Leswaku i munhu wa rirhandzu na ntwelavusiwana.√√ (2)
- 19.6 A swi amukeleki hikuva ku yiva i ku tshova nawu naswona swa poyila.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

NTLANGU: '... XI TSEMBA NKOLO!'

- 19.7 Ku nga va ku ri leswi Sara a tsaleke xipapilana lexi hlamuselaka malovelu ya yena, lama khumbaka swiendlo swa yena (Solly).√√ (2)
- 19.8 A va ri varhandzani.√ (1)
- 19.9 Sarah a a bihisiwile miri hi xigangu xa yena Solly, kutani loko a xi byela xi n'wi hundzuka xi tlhela xi ya en'angeni ku ya n'wi lavela murhi wo susa khwiri, lowu ku nga wona wu nga n'wi dlaya.√√ (2)
- 19.10 nyumisiwa./B.√ (1)
- 19.11 Swo va va nga ha xiximani na ku ka va nga ha tshembani.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 19.12 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva a a lo tivangela wona hi ku rhandzana na Sarah loyi a a ri evukatini a tlhela a n'wi nyika murhi wo susa khwiri lowu nga n'wi dlaya.√ (2)
- 19.13 Swa humelela hikuva va tele vavanuna lava bihisaka vavasati emirini va tlhela va va kaneta.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 19.14 A ndzi ta hlundzuka swinene√ hikuva a a swi ta va swi humerile erivaleni leswaku nsati wa mina loyi a ndzi n'wi rhandza hi mbilu ya mina hinkwayo a a nga tshembekangi.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hakanyingi loko vana va xikolo va tinghenisa eka timhaka ta rirhandzu va tshika ku dyondza hi ku tiyimisela swi va kavanyeta etidyondzweni ta vona. Ntiyiso wa mhaka leyi wu tihumelerisa eka Fumani, Jimmy na Xiluva.

- Fumani, Jimmy na Xiluva a va ri vadyondzi va le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani. Jimmy na Xiluva a va ri varhandzani, laha Fumani a gangiseke Xiluva a ri karhi a swi tiva leswaku a a ri nhwana wa Jimmy, leswi vangeke rivengo exikarhi ka vona. Loko va ri etlilasini, a a hamba a ya edesikeni ra Xiluva na Dikeledi a ya gangisa Xiluva, leswi a swi kavanyeta tidyondzo ta vona.
- Ku gangisiwa ka Xiluva hi Fumani ku khunguvanyisile Jimmy kufikela laha a nga ya holova na Fumani a n'wi tshembisa na ku n'wi ba. Jimmy na Fumani va holovile, leswi a swi kavanyeta timhaka ta tidyondzo ta vona hikuva Fumani u longile mukwana a famba na wona exikolweni hi xikongomelo xo tlhava Jimmy a lova leswaku yena a ta sala a rhandzana kahle na Xiluva.
- Loko Xiluva a hlekisile Fumani hi vadyondzikulobye etlilasini u n'wi chaviserile hi ku vula leswaku u ta n'wi rharhambula marhumbu hi mukwana, leswi chuhwiseke Xiluva a ya mangala eka nhloko ya xikolo. Mudyondzisi Daniel Kanama u rhumiwile ku ya secha Fumani kutani a kumiwa na mukwana na mbangi. Leswi hi swin'wana leswi a swi kavanyeta timhaka ta dyondzo exikolweni hikuva ematshan'weni yo va mudyondzisi Kanama a dyondzisa vadyondzi, u tirhisile nkarhi lowuya ku secha Fumani, loyi na yena a a fanele a ri eku dyondzeni.
- Nhloko ya xikolo u vitanile vatswari va Fumani na va Xiluva ku ta tenga nandzu wa Fumani, laha a tekeke xiboho xo hlongola Fumani exikolweni a vula leswaku u ta onha vana va xikolo xa yena.
- Fumani u arile ku famba na vatswari va yena empfuxelelweni a hamba hi ku vula leswaku u lava ku sala a hlaya tibuku kasi a a lava ku rhamba Xiluva loyi se a a ri nhwana wa yena leswaku a n'wi vhakela. Xiluva na yena u xisile mana wakwe, Khatisa Hon'wana a vula leswaku u ya eku hlayeni ka tibuku eka vaDikeledi kasi a ya eka vaFumani ku ya etlela kona, laha a nga kumeka a lovile hi siku leri landzelaka.
- Fumani u vile muehleketeleriwa wo sungula tanihileswi Xiluva a nga lova a ri na yena kutani a khomiwa a ya pfaleriwa ekhotsweni, laha loko a huma a nga tisunga, leswi endleke leswaku a nga yisi tidyondzo ta yena emahlweni.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi seketela swinene mhaka ya leswaku loko vana va xikolo va tinghenisa eka timhaka ta rirhandzu va tshika ku dyondza hi ku tiyimisela swi va kavanyeta etidyondzweni ta vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 26 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

- 21.1 Exikolweni xa Dyondzekani./Exikolweni.√ A a va ri varhandzani.√ (2)
- 21.2 A a byeriwile hi Vonani.√ A a twile Fumani loko a ri karhi a gangisa Xiluva etlilasini ya vona.√ (2)
- 21.3 Hileswi a a twile leswaku Fumani wa n'wi gangisa naswona a a kholwa leswaku Xiluva wa swi tsakela./Hileswi Xiluva a a nga n'wi byelangi leswaku Fumani wa n'wi gangisa.√√ (2)
- 21.4 Leswaku a a ri munhu wo titsongahata/wo rhandza kurhula, loyi a a nga tsakeli ku holova na vanhu.√√ (2)
- 21.5 Hileswi a nga hetelela a tshikile Jimmy a rhandzana na Fumani loyi a a ku a nge pfuki a n'wi rhandzile.√√ (2)
- 21.6 A ndzi ta khunguvanyeka/vaviseka/nyangatseka.√ A ndzi ta n'wi landza ndzi n'wi byela ku hambana na murhandziwa wa mina.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 21.7 U n'wi xisile a vula leswaku u tshikile ku dzaha mbangi, leswi nga riki ntiyiso hikuva a a ha dzaha.√ (1)
- 21.8 Xiluva a a hlamurile mudyondzisi Kanama leswaku i mhaka ya kahle ku va munhu a susa khwiri loko a pfinyiwile hi munhu loyi a dzaheke mbangi, laha Fumani a khunguvanyekeke swinene kutani a n'wi holovisa a vula leswaku u n'wi hlekisile hi vadyondzikulobye.√√ (2)
- 21.9 nonoka./B.√ (1)
- 21.10 I Jimmy√ hikuva hi yena a a sivela Fumani ku fikelela mhaka ya yena yo lava ku rhandzana na Xiluva.√

KUMBE

- I Fumani√ hikuva hi yena a a sivela Jimmy ku fikelela ku navela ka yena ko rhandzana na Xiluva hi kurhula.√ (2)
- 21.11 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va paluxa timhaka ta mindyangu ya ka vona eka vanhwana va vona.√√ (2)
- 21.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu a nga tshembiwi hikuva a nga ku jikela.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 21.13 A swi amukeleki hikuva swi nga va kavanyeta eka tidyondzo ta vona.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 21.14 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a hambane na timhaka ta vugangu a langutana na tidyondzo ta yena.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA C:****25****NTSENGO WA TIMARAKA:****80**

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 6	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke himfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriweke, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBeko NA RIRIMI	4	3	2	1	0–1
Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 4	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo swa ririmi, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleke. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ma na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; ma seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi timhaka hinkwato leti hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriweke, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mahlamuselelo matsongo ya nhlokomhaka; a ku na timhaka leti hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo titsongo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Matwisiselo matsongo ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Matwisiselo matsongo swinene ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ma tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBeko NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkhluluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhlulukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhlulukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhlulukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hixitalo ma lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ma na nkhlulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ma hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhlulukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.